

**Екологічна безпека як невід’ємна складова забезпечення сталого розвитку України**

Стефінін В.В., к.е.н., доцент

Король В.С., к.е.н., доцент

Прикарпатський національний  
університет ім. Василя Стефаника

У статті розглядаються питання екологічної безпеки в контексті сталого розвитку. Піднімаються проблеми раціонального природокористування та охорони довкілля.

**Ключові слова:** екологічна безпека, екологічно безпечні умови життєдіяльності, раціональне природокористування, охорона навколишнього середовища.

**Постановка проблеми.** Екологізаційні процеси у всіх секторах економіки країни, в тому числі і у туристській індустрії, «повинні бути тісно взаємопов’язані зі сталим використанням природних ресурсів і менеджментом відходів, підтримкою біорізноманіття, збереженням екосистем та господарським використанням природно-ресурсного потенціалу. Серед найбільш актуальних завдань розвитку України є трансформація регіональної економіки з урахуванням принципів сталого розвитку та забезпечення екологічної безпеки» [1].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання екологічної безпеки як невід’ємної складової сталого розвитку у своїх працях розглядали В.М. Колмакова, Г.О. Обиход, П.М. Чернінко та інші. На дослідженні проблем екологічно безпечного розвитку суспільства були зосереджені С.І. Дорогунцов, П.О. Загороднюк, О.В. Прокопенко, І.М. Синякевич, А.В. Степаненко, Є.В. Хлобистов, В.З. Холявка, О.В. Шкарупа. Висвітленню стану екологічної безпеки у системі природокористування країни присвятили свої роботи О.В. Садченко, О.М. Тур.

**Постановка завдання** полягає у дослідженні стану екологічної безпеки як невід’ємної складової сталого розвитку країни.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Україна знаходиться перед визначенням нової стратегії виживання, вибором такого шляху, на якому у відносно короткий термін можна забезпечити соціально-економічну стабілізацію та сталий, збалансований розвиток. Мається на увазі не зростання, в основі якого лежить збільшення обсягів промислового виробництва шляхом тієї чи іншої переробки сировини, природних ресурсів, а розвиток, який визначається розширенням та реалізацією потенційних можливостей, тобто має робитися наголос на покращенні або зміні якості споживання. При цьому максимальні зусилля мають бути спрямовані на збереження природних ресурсів та їх відтворення, попередження забруднення навколишнього середовища, його виснаження чи деградації.

Звичайно, до функціонування природних систем потрібно придивлятися, але водночас необхідно пам'ятати, що хоч економіка невід'ємна від законів природи, та все ж її не можна пояснити лише ними.

Можна відшукати безліч підтверджень того, що ще в античності мислителі розуміли єдність живої і неживої природи, людського тіла і душі. До того ж потрібно зазначити, що їх можна знайти не тільки у трактатах мислителів античності, а й у світогляді населення інших тогочасних країн, у тому числі й мешканців України. В українському космогенному світогляді постійно була єдність людини з природою, із сонячною системою. Ця єдність в історичному вимірі заслуговує на спеціальне дослідження. Тут достатньо наголосити на її наявності в космогенності світогляду, трактуванні єдності природи і людини з її тілом, душею і духом. Це особливо рельєфно окреслено в українському світогляді, на базі якого творилися філософські концепції в середньовіччі та наукові теорії в новітню добу.

Найяскравішим їхнім новатором і фундатором був С.А. Подолинський (1850-1891), який найбільше прославився дослідженням "Праця людини та її відношення до розподілу енергії", опублікованим 1880 р. в Петербурзі. Згодом цю працю переклали німецькою, французькою та італійською мовами. Саме це дослідження дає найповніше уявлення про масштабність і глибину наукового мислення вченого, про оригінальність його підходів до єдності енергетичного бюджету людства,

В.І. Вернадський, захопившись науковим новаторством свого співвітчизника, досліджував взаємодію живої та неживої речовини. Він заклав основи вчення про ноосферу, вивівши силу людського розуму на космічні простори. В.І.Вернадський довів, що людина в новітню добу стала планетарною силою і здатна своїми діями руйнувати або гармонізувати природні процеси. "Людство, - писав він, - взяте в цілому, стає могутньою геологічною силою. И перед ним, перед його думкою та працею постає питання про перебудову біосфери в інтересах вільно мислячого людства як єдиного цілого. Цей новий стан біосфери, до якого ми, не помічаючи цього, наближаємось, і є "ноосфера"... Ноосфера є новим геологічним явищем на нашій планеті. У ній вперше людина стає найбільшою геологічною силою. Вона може й повинна перебудовувати своєю працею та думкою область свого життя, перебудовувати докорінно порівняно з тим, що було раніше. Перед нею відкриваються дедалі більші та більш широкі творчі можливості".

Узагальнення, осмислення понять і категорій сталого розвитку показує, що із нагромадженням практичного досвіду, наукових знань та результатів комплексних досліджень з проблем сталого розвитку зараз зростає потреба в систематизації та перегляді понять, що використовуються в цій сфері. В кінцевому підсумку ключове поняття "сталого розвитку, нам видається, треба пов'язувати із стратегією екологічної безпеки держави, що

забезпечить виживання і її поступальний соціально-економічний розвиток у взаємозв'язку із загальносвітовими процесами, які опираються на необхідність збереження навколишнього середовища. При цьому необхідно врахувати і деякі негативні фактори, що заважають і стримують економічний розвиток і стабілізацію при переході до сталого розвитку. Національною метою сталого розвитку має бути досягнення високо рівня розвитку суспільства та забезпечення безпеки його існування і життєдіяльності. Тобто, має бути забезпечена належна якість життя суспільства, задоволення обґрунтованих потреб як нинішнього, так і майбутніх поколінь в межах еколого-економічної місткості навколишнього середовища. Тому, розглядаючи категорії сталого розвитку українського суспільства, ми виходимо з того, що екологічна безпека є однією з найважливіших складових національної безпеки.

Національна безпека, як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, передбачає надійне забезпечення їх існування і можливості їх прогресивного розвитку. До об'єктів національної безпеки відносять права і свободи особи, матеріальні і культурно-духовні цінності суспільства та конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність.

Екологічна безпека як складова національної, - це стан захищеності кожної окремої особи і суспільства взагалі та навколишнього середовища від небезпеки, зумовленої різними видами внутрішніх і зовнішніх загроз і впливів. Тобто, це такий стан навколишнього середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної ситуації в державі та в її регіонах, виникнення небезпеки для здоров'я людей, що мешкають на її території. Відповідно до такого визначення поняття "екологічна безпека" рівень безпеки визначається рівнями стану здоров'я людини, добробутом суспільства і якісним станом природного середовища в умовах господарської діяльності.

Отже, безпека і небезпека - це взаємозалежні, але й самостійні категорії, що характеризують певний рівень суспільного розвитку. Відповідно до принципів сталого розвитку нам необхідно розробити такі методи управління екологічною безпекою держави, які би включали сукупність законодавчих, адміністративних та інженерних заходів, реалізація яких із залученням громадськості дозволить побудувати систему захисту особи, суспільства і держави від надмірної екологічної небезпеки. Результати багатьох досліджень свідчать, що в Україні об'єктивно існує ціла гама потенційних джерел екологічної небезпеки, які потребують пильної уваги державних органів влади, підприємців, громадськості до їх ліквідації та попередження появи в майбутньому.

Із 603,7 тис. км<sup>2</sup> території України близько 80% належить до зон підвищеного ризику виникнення надзвичайних ситуацій. Техногенне навантаження на природне середовище у

чотири-п'ять разів перевищує аналогічний показник для розвинених держав. Основними екологічно небезпечними господарськими об'єктами та джерелами техногенного забруднення довкілля є підприємства сільського господарства, об'єкти енергетики, важка промисловість і транспорт. Природними компонентами, на які найбільше впливає їх діяльність, є ґрунти, рельєф, поверхневі води та біоценози. В міських агломераціях - це ще й повітряний басейн, а на територіях інтенсивного сільгоспвиробництва - водоносні горизонти.

Частка еродованих земель в Україні становить 57,4% площі країни. Головним чинником, що зумовлює значний розвиток ерозійних процесів, є високий рівень сільськогосподарського освоєння території. Щорічне зростання площ еродованої ріллі досягає в Україні 60-80 тис. га. Близько 20% території України перебуває у незадовільному стані через перенасичення ґрунтів різними токсичними сполуками. Кожні десять років вміст гумусу в ґрунтах України зменшується на 0,1% і становить сьогодні не більше 3,0%. Зростаючі темпи деградації ґрунтів призводять до щорічних втрат гумусу від 0,6 до 1 т/га (за розрахунками Української академії аграрних наук). Складний характер має забруднення сільськогосподарських земель пестицидами. Причому небезпечним фактором є наявність в їх спектрі стійких органічних забруднювачів. В Україні більше 20% досліджених угідь забруднено ДДТ та продуктами його розпаду, близько 4% - забруднені гексахлор - циклогексаном.[2]

Потенційним джерелом екологічної небезпеки є розгалужена система магістральних та інших трубопроводів. Загальна довжина нафтопродуктопроводів становить 7103 км, газопроводів — 34 тис. км, аміакопроводів — 810 км, хлоропроводів — 44 км. Кількість аварійних ситуацій на підприємствах цієї галузі щорічно сягає 1,5 тис. Частина з них супроводжується аварійними викидами нафти, нафтопродуктів, інших речовин.

У промисловому секторі головне навантаження на довкілля здійснюють підприємства хімічної, металургійної та гірничодобувної галузей. До джерел підвищеної небезпеки необхідно віднести понад 1700 об'єктів промисловості, на яких зберігається або використовується у виробничій діяльності близько 300 тис. т небезпечних хімічних речовин, у тому числі хлору, і понад 190 тис. т аміаку. В Україні розташовано 2664 об'єкти, що виробляють або використовують сильнодіючі отруйні речовини, 308 шахт та сім розрізів, шість потужних нафтопереробних заводів, кожен з яких зосереджує від 300 до 500 тис. т вуглеводневого палива, енергоємність якого еквівалентна 3-5 мегатоннам тротилу. Щоденно лише залізниця перевозить понад 220 найменувань різних отруйних та вибухо- і вогнебезпечних вантажів. Сумарна площа можливого аварійного забруднення сильнодіючими отруйними речовинами може становити понад 64 тис. км<sup>2</sup> з населенням 18 млн. осіб.

Окрему проблему становить великомасштабне нафтохімічне забруднення підземних вод

та ґрунтів. На сьогодні в Україні 133 з 197 великих водозаборів розташовані у зонах впливу потенційних джерел нафтохімічного забруднення. Вже забруднено більше 150 джерел водопостачання в населених пунктах. Забруднені площі перевищують 30 тис. га. Практично кожен з 43 військових аеродромів є джерелом потужного забруднення довкілля легкими фракціями вуглеводнів. Гірничодобувні та збагачувальні виробництва експлуатують до 2700 різного роду відвалів, на яких зосереджено 3,6 млрд. м<sup>3</sup> порід та близько 300 великих хвостосховищ, і шламонакопичувачів загальною ємністю близько 2,5 млн. м<sup>3</sup>.

Близько 1500 технічних об'єктів створюють реальну загрозу для країни та її громадян (хімічні виробництва, сховища; пестицидів та ін.), 144 з них потребують застосування невідкладних заходів. Термінових профілактичних робіт потребують 300 об'єктів, аварії на яких можуть призвести до критичного екологічного стану на усій території країни (об'єкт «Укриття», блоки ЧАЕС, греблі хвостосховищ, з об'ємом токсичних відходів більше 106 м<sup>3</sup> тощо). Питання запобігання виникненню надзвичайних ситуацій вирішуються, на жаль, досить повільно і заслуговують на особливу увагу з боку органів влади всіх рівнів управління. Мова йде про екологічний моніторинг стану довкілля, створення аналітичних центрів збору, обробки, аналізу та прогнозу моніторингової інформації з проблем охорони довкілля. Важливо попереджувати, моделювати і прогнозувати розвиток надзвичайних ситуацій.

Гарантією екологічної безпеки для громадян України є широкий комплекс взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, суспільно-виховних, правових та інших заходів. Забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України є безпосереднім обов'язком як державних управлінських \_ структур, підприємств усіх форм власності, так і кожного її громадянина, включаючи й тих, хто займається приватним підприємництвом. Конституцією передбачено, що кожен крім того, що “має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди”, ще й “зобов'язаний не заподіювати шкоду природі..., відшкодовувати завдані ним збитки” [4].

Українське суспільство вже найближчим часом має визначити сукупність заходів, що забезпечують мінімальний рівень несприятливих впливів на людину в процесі природокористування, тобто впливу як самих технологічних процесів, так і навколишнього середовища, що змінюється під впливом цих процесів. Суспільне виробництво і споживання, як умови існування людини, потребують зараз обов'язкового “вписування” в навколишнє середовище, щоб при цьому не виникали негативні наслідки та зміни, які спроможні призвести до різкого погіршення життєвих умов людини та екологічної безпеки суспільства. Україна, як країна з перехідною економікою, не може ігнорувати такі об'єктивні чинники

екологічної безпеки, як вичерпність окремих природних ресурсів, насамперед не відтворюваних і не відновлюваних, вразливість навколишнього середовища, його стабільність.

Зрозуміло, що уряд несе відповідальність за формування такої політики розвитку, яка враховувала б чинники екологічної безпеки. Але й українські бізнесові кола мають якнайшвидше зрозуміти, сприйняти таку політику та розділити цю відповідальність. Прогрес до сталого розвитку суспільства вимагає екологічно відповідального підприємництва, готового гнучко змінювати свою виробничу практику і сприяти формуванню екологічно безпечного ведення економіки. В Програмі діяльності Кабінету Міністрів України “Послідовність. Ефективність. Відповідальність на найближчий період закладені завдання підвищення рівня екологічної безпеки та визначені шляхи вирішення цих завдань.

**Висновки з проведеного дослідження.** Основними факторами, що обмежують чи перешкоджають реалізації цих завдань, спрямованих на забезпечення екологічно безпечного майбутнього України, є наступні:

- відсутність консолідованої нації, яка усвідомлює власні екологічні цінності;
- повільна зміна структури економіки, створеної в рамках народногосподарського комплексу колишнього Радянського Союзу, і яка не відповідає сучасним потребам;
- відсутність чітких орієнтирів розвитку, які забезпечували б з одного боку зростання добробуту, а з другого - збереження довкілля та відновлення природних ресурсів;
- несприятливий стан довкілля практично на всій території України, як спадок безвідповідального господарювання; неможливість швидкої зміни малоефективних, застарілих і природо руйнівних технологій, що зумовлюють невпинну деградацію довкілля, зниження його якості та високу собівартість продукції через непомірно великі матеріальні та енергетичні затрати;
- недостатній вплив громадянського суспільства на формування і здійснення екологічної політики.

Останніми десятиліттями багато досліджень підтвердили органічність людського життя у всіх його виявах з природним довкіллям. Це забезпечується всебічністю людського побутування, важливою підсистемою якою є економіка. Остання найтісніше пов'язана з довкіллям, бо без нього не можна створити ані грама споживчої цінності. Ось чому розвиток національної економіки і економіки регіонів можна вважати доцільним лише тоді, якщо він відбуватиметься без шкоди для природи, яка є колискою для виживання нації і цивілізації. Не випадково в українському народі природу називають матір'ю, бо вона є прародителькою усіх матеріальних благ.

## Список використаної літератури

1. Голод А. П. Екологічна безпека туризму в регіоні: суть та шляхи забезпечення / А. П. Голод, З. П. Новосад // Науковий вісник НЛТУ України : [зб. наук.-техн. праць]. – Львів : РВВ НЛТУ України, 2012. – Вип. 22.3. – С. 84-88.
2. Джура О. Р. Екологічна безпека як важливий фактор здоров'я населення / О. Р. Джура // Україна: Схід-Захід – проблеми сталого розвитку : матеріали другого туру Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 24-25 листопада 2011 р.). – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2011. – Т. 1. – С. 121-123.
3. Нусінова О. В. Оцінка екологічної безпеки підприємства на основі вартісного підходу / О. В. Нусінова // Україна: Схід-Захід – проблеми сталого розвитку : матеріали другого туру Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 24–25 листопада 2011 р.). – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2011. – Т. 1. – С. 214-216.
4. Закон України "Про основи національної безпеки України" від 29 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
5. Хімич О. Взаємозв'язок екологічної безпеки із законністю: окремі аспекти // Право України. – 2003. – № 11. – С. 41.
6. Костерін В. Екологічна безпека повинна стати національною ідеєю / Екоклуб "Зелена хвиля". – <http://ecoclub.kiev.ua/index.php?go=Pages&in=view&id=39>

Історія розвитку людства свідчить, що розвиток продуктивних сил суспільства завжди супроводжувався збільшенням обсягу використовуваних у господарській діяльності природних ресурсів і одночасно розширенням масштабів забруднення навколишнього середовища, руйнуванням природних екосистем, що поставило під загрозу деградації глобальну екосистему – біосферу. Зростання кризових явищ в екології у другій половині ХХ століття зробило пріоритетною проблему раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища. У цей період фактично відбулося виділення екологічної політики в самостійний напрям державної політики. Аргументацією для такого виділення, як правило, слугувала ідея необхідності розв'язання екологічних проблем як усередині держави, так і на міжнародному рівні.

Узагальнення, осмислення понять і категорій сталого розвитку показує, що із нагромадженням практичного досвіду, наукових знань та результатів комплексних досліджень з проблем сталого розвитку зараз зростає потреба в систематизації та перегляді понять, що використовуються в цій сфері. В кінцевому підсумку ключове поняття “сталого розвитку”, нам видається, треба пов'язувати із стратегією екологічної безпеки держави, що забезпечить виживання і її поступальний соціально-економічний розвиток у взаємозв'язку із загальносвітовими процесами, які опираються на необхідність збереження навколишнього середовища. При цьому необхідно врахувати і деякі негативні фактори, що заважають і

стримують економічний розвиток і стабілізацію при переході до сталого розвитку. Національною метою сталого розвитку має бути досягнення високо рівня розвитку суспільства та забезпечення безпеки його існування і життєдіяльності. Тобто, має бути забезпечена належна якість життя суспільства, задоволення обґрунтованих потреб як нинішнього, так і майбутніх поколінь в межах еколого - економічної місткості навколишнього середовища. Тому, розглядаючи категорії сталого розвитку українського суспільства, ми виходимо з того, що екологічна безпека є однією з найважливіших складових національної безпеки.

Національна безпека, як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, передбачає надійне забезпечення їх існування і можливості їх прогресивного розвитку. До об'єктів національної безпеки відносять права і свободи особи, матеріальні і культурно-духовні цінності суспільства та конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність.